

ROMANIČKE FRESKE U SRIMI

FRANO DUJMOVIĆ — CVITO FISKOVIĆ

SRIMA

Sibensku luku zatvara sa zapadne strane poluotok Srime,¹⁾ dug oko 8 a širok oko 4 km. Prema kopnu približava mu se međaš put, koji danas vodi iz Vodica u Zaton. Istočnom i južnom njegovom stranom protječe Krka, koja se ovuda probija u more, dok mu je na jugozapadu more.

Tlo Srime je blago valovito. Najviši isponi tla, od Zatonu prema Šibeniku Rasovača (136 m), Orljak (103 m), Tusta²⁾ (87 m) i Sedlo (67 m) nalaze se na istočnoj strani, do same rijeke. Stoga je sjeвероistočna obala Srime strma, s oduvijek jedinin prikladnim prilazi-

¹⁾ Samo tako u Statutu grada Šibenika (knj. I., pogl. 24 i 51; ref. 108, 212 i 219). U srednjovjekovnim ispravama ponekad i: Strima i Strimac (»lago Strimaz« — Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 4). U narodu se i danas čuje: Strima. Naziv nije osamljen. S njim je u vezi i stari hrvatski naziv otoka Murtera — Srimac (B. Jurišić, Starohrvatska imena dvaju naših otoka. Rad Jugoslavenske Akademije, knj. 293, s. 249), a na nj podsjećaju: Srijem, Srem na Cresu (B. Fučić, Izvještaj o putu po otocima Cresu i Lošinju, Ljetopis Jugoslavenske Akademije, knj. 55, s. 64), srednjovjekovna sela Srijane u županiji Luka (Codex Diphniceus samostana konventualaca u Šibeniku, 1. 108) i Srijani u Lici (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika Jugoslavenske Akademije, s. v.), te današnja sela Srijane i Srinjine u Poljicima. Značenje ovih naziva Skok nije objasnio, ali je upozorio na topografsku sličnost svih ovih predjela, okruženih vodama, povezujući ih sa nazivima goveda u Bosni: Srimulja i Srimonja (P. Skok, Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima, knj. I., s. 149). Naziv je vjerojatno predslavenskog podrijetla. U XV. v. javlja se i kao vlastito ime (»Mag. Micael Srime, lapicida de Sibenico« — C. Fisković, Zadarski sredovječni majstori, s. 146).

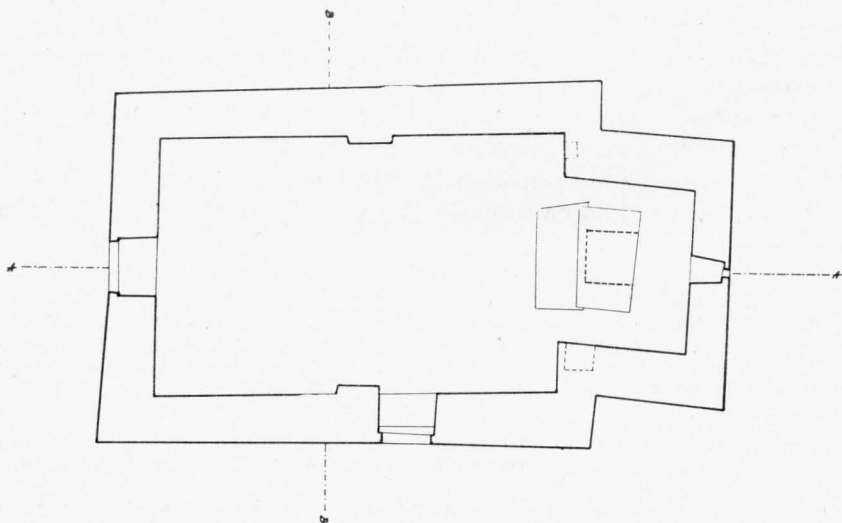
²⁾ Isto što i gusta šuma (up. slične nazive: Tustica kod Biograda i Tuštica kod Pirovca).

³⁾ Sučelice Šibeniku. Izgradnjom crkvice sv. Martina na tome mjestu oba naziva dugi niz godina konkuriraju — u reformacijama k Statutu grada Šibenika: »à parte illa Sancti Martini« (109, iz 1401. g.), »omnes ville de Lucha vltra Barchagnium« (211, iz 1430. g.), »de mundatione lacuum villarum vltra barcagnam« (219, iz 1431. g.); »prope viam que ducit ad barchagnum« (1556. g. — Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 42) dok nije konačno prevladao noviji naziv.

ma na Martinjskoj (Brodarica),³⁾ Kamičku, Malinici i Dobrom Docu,⁴⁾ dok je zapadna obala niska i plitka.

Na čitavom ovom području, sastavljenom od krednih i eocenskih naslaga, dominira krš. Najplodnije je ono zemljište, koje se iz uske i plitke udoline Dobrog Doca penje i širi pored srimske Lokve do Prižbe. Sav ostali teren pokriven je iskrčenim ogradama i, ponajviše, mediteranskom makijom, mjestimično vrlo bujnom, te gajevima.

U ovom krševitom kraju vode su, jasno, igrale krupnu ulogu, uvjetujući i određujući položaj i smještaj naselja. Tako je i najstarije i glavno naselje Srime, nekadašnje selo istog imena, nastalo nedaleko srimske Lokve i bunara⁵⁾ sa dobrom izvorskom vodom, koja rijetko kada presuši. Nešto južnije od tog nekadašnjeg naselja, bliže šibenskom kanalu, nalazi se bunar Šepurina.⁶⁾ Voda je u nje-



Tloris crkvice u Srimi, (snimio D. Domančić)

4) Razgraničenjima od 3. kolovoza 1576. g., nakon Ciparskog rata i 30. listopada 1671. g., nakon Kandijskog rata, preko Dobrog Doca povučena je granica između mletačkog i turskog teritorija i ostala takva do Karlovačkog mira, 1699. g. Odavno je ovuda išao put, pa se još i danas vide ostaci tkzv. »Oštarije«, u koju su putnici svraćali i odmarali se.

5) »Aqua chiamata Loqua et Studenaz« (1606. g. — Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 23).

6) U dokumentima: »Iuxta puteum vocatum Sipurina« (1434. g. — Veranciana, rkp. IVc 9 Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije, 1. 82), »fovea dicta Sipurina« (XVI. v. — Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 6). Više voda Sipurina koriste 1749. g. stanovnici Primoštena i Rogoznice (D. K. Stošić, Sela šibenskog kotara, s. 262), gdje naziv Šepurinsko polje figurira i danas na katastarskoj mapi. Dio stanovnika Srime, zaklonivši se u XVI. v. pred turskim upadima na susjedni otok Prvić, dao je svom

mu bočata, a kraj njega se nalazi kamenica za napajanje stoke.⁷⁾ Sjeverno od brijega Stražišće nalazi se bunar Kundinac, dok se prirodna jama s bočatom vodom, zvana Nova, nalazi južno od Podlana. Godine 1516. spominje se na Srimi voda Gače.⁸⁾ Danas je to samo naziv lokaliteta oko 1 km jugoistočno od crkvice sv. Pavla; bunar je vjerojatno zatrpan.

Najstarija sigurna vijest, koja spominje Srimu je istom iz 1321. g.⁹⁾ Međutim, površinski nalazi ukazuju na davnu naseljenost ovoga kraja.

Tako su na brijegu Stražišće te na Orljaku sačuvani ostaci ilirskih kastelijera, a prigodom gradnje dionice Martinska - Vodice Jadranske turističke ceste, koja skoro u ravnoj crti siječe Srimu, nađena su 1936. g. nedaleko Prižbe dva ilirska groba, sa kosturima u zgrčenom stavu, što znači da su se još ilirski stočari koristili pašnjacima ovog poluotoka.

Iz rimskog doba potječu utvrđeni ostaci gospodarske zgrade u Zastrazišću, na podnožju brijega Stražišće s juga, koji se spominju 1566. g.¹⁰⁾ Ovdje, na zemljištu Ante Kursara, nađeni su ulomci rimske keramike i ostaci kanalice.

Rimskom dobu pripadaju i ostaci starokršćanske crkve¹¹⁾ sa kompleksom zgrada na položaju Prižba.¹²⁾ Tu se na zemljištu Marka

novom naselju, selu Prvić Šepurini, ovo ime (L. Marčić, Zadarska i šibenska ostrva, Srpski etnografski zbornik, knj. XLVI., s. 580; Stošić, o. c. s. 164). Naziv dolazi od: sipiti, curiti, pištati (cit. Rječnik, s. v.). Istog su korijena i nazivi Šipnata, koji se bezbroj puta javljaju na sjeverodalmatinskim otocima (Skok, o. c., passim), a za mjesta gdje se nalaze žive vode (V. Cvitanović, Otoci Iž i Premuda, Radovi Instituta Jugoslavenske Akademije u Zadru, sv. 1, s. 87).

7) Ova kamenica donji je dio jednog sarkofaga, koji je odnekuda donesen (tobože, prema pripovijedanju starijih ljudi, preko uvale Caplje na u šibenskom kanalu).

8) »Prope aquam que iuxta vulgare dicitur Gachie« (Arhiv župe Dolac, sv. 7, l. 27). Naziv susrećemo 1958. g. u Istri: »v Gače strane« (V. Štefanić, Glagoljski notarski protokol iz Draguća u Istri, Radovi Staroslavenskog instituta, knj. I., s. 127).

9) »Villa Srima« (T. Smičiklas, Codex diplomaticus, sv. IX., s. 33).

10) »In loco vocato Zastrasische usque ad maceriam que est a parte ponentali« (Arhiv općine Šibenik, sv. 3, nesređen).

11) Seoba naroda zatekla je na šibenskom primorju, pored ove, još nekoliko crkvenih građevina. Dosad pronađeni ostaci tih starokršćanskih crkava, istraženi tek djelomično, jesu:

1. slijepe arkade u današnjoj crkvi sv. Martina u Ivinju.

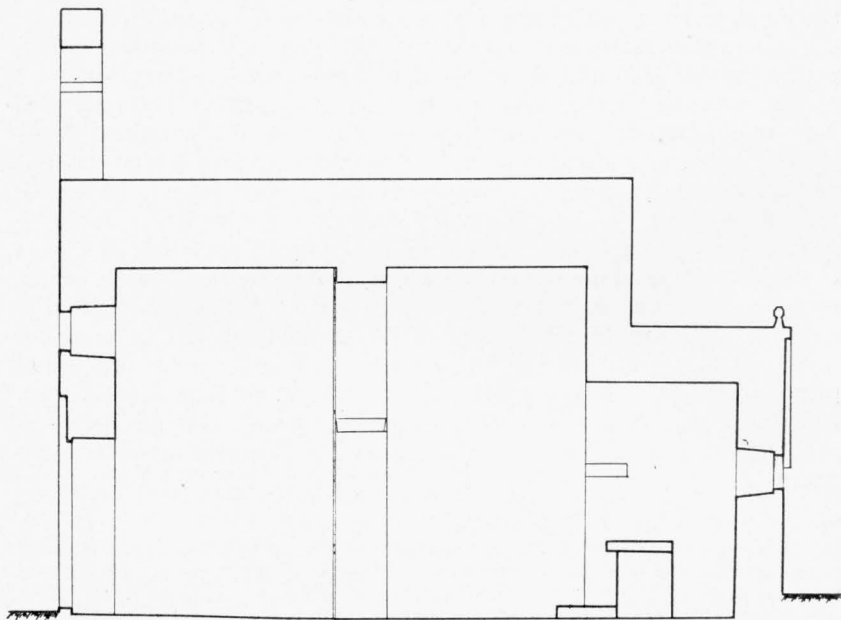
2. temelji i kameni dijelovi bazilike u Bilicama (i danas: Mojstir). Nalaze je obradio dr. L. Jelić (Buletino di archeologia e storia dalmata, god. XXXV., prilog).

3. fragmenti sa crkve na mjestu Vrutci kod Jadrtočva (i danas: Mostir), koji se nalaze u jadrtovačkoj crkvi.

4. oveća gomila kod Vodica (i danas: Biskupija), u kojoj je nađen starokršćanski križ.

12) Prižba, ali i: Manastirine i Mostir. Postoje Prižba na Korčuli i Prežba na Lastovu. Naziv možda potječe od »presbyterium«.

Rodina pok. Ive, ispod velike gomile (17 × 15 m, visoka do 2.5 m), naziru zidovi oveće građevine, a u samoj gomili mnogo je ulomaka keramike, obrađenog kamena i sedre, pa se može zaključiti, da je crkva bila presvođena. Mnogo stupova i ploča prenio je vlasnik još prije prošlog rata u Prvić Šepurinu, pa se sve to djelomično još i sada nalazi pred kućom Vice Kursar ud. Rade, 1958. g. u ovoj je gomili nađeno nekoliko ornamentiranih ulomaka oltarske pregrade i jedan kapitel. Preko ceste, koja ovuda prolazi, vide se ostaci temelja građevina, vjerojatno gospodarskih zgrada, koje su pripadale ovoj crkvi i, možda, manastiru.



2. Presjek A-A, crkvice u Srimi (snimio D. Domančić)

Kraj Srime sigurno je vrlo rano privukao slavenske doseljenike. Vijesti, međutim, koje bi direktno spominjale Srimu, njena naselja, stanovnike i život na njoj, od prije prve polovice XIV. v., još uvijek nema. Ali ima zato dosta drugih važnih ostataka: razmjerno bogata tradicija, pa mnogo vijesti o institutima i institucijama svjetovnog i crkvenog karaktera, koje se mnogo odnose na Srimu.

Do svoje inkorporacije području kotara komune srednjovjekovnog Šibenika, u XIII. v.,¹³⁾ Srima je bila dio stare hrvatske rodov-

¹³⁾ Sjeverozapadne granice šibenskoga kotara — od Pukljanskog jezera do uvale Makirina kod Pirovca — potvrdio je Šibeniku kralj Karlo Roberto diplomom od 8. listopada 1322. g. Njen sadržaj opširno navodi

ske županije Luka, kao i svo ostalo šibensko područje preko Krke do Guduće, i spominjanje ove pripadnosti javlja se u odredbama šibenskog zakonodavstva, u javnim i privatnim dokumentima, katalozima i bilješkama kroničara do u XVIII. v.¹⁴⁾ Ova inkorporacija, kao i ostale nešto kasnije inkorporacije područja južne Luke kotaru šibenske komune, rezultat su prijelaza zemljišnih gospodara ovog područja: pripadnika starih hrvatskih rodova, u Šibenik.¹⁵⁾ Obje ove činjenice u odlučnoj su mjeri djelovale na razvoj ovoga grada.

Šibenik se u prošlosti po prvi put spominje kao kraljevski grad-tvrđava (castrum) u XI. v. Takvim ostaje, sad u rukama infeudiranih pripadnika drevnih hrvatskih rodova, a sad kraljevih vikara, do početka druge mletačke dominacije (1412 g.). Ali na obroncima i podno brijega Šibenik sa istoimenim gradom-tvrđavom nastaje od skromne varoši sa stanovnicima, koji su podložni kraljevskom gradu, gradsko naselje Šibenik, koje se razmjerno brzo osamostaljuje, ne bez spora sa gospodarom Šibenika-tvrđave. Odlučan u tom pogledu mora da je bio dolazak jednog dijela stanovnika iz Biograda, koje su Mlečani 1125 g. bili razorili.¹⁶⁾ Mala šibenska varoš dobila je sada stanovnike-građane, koji nisu bili voljni kmetovati feudalcu u tvrđavi. Biograđani novoselci, a s njima pripadnici starih hrvatskih rodova, koji su, dolazeći iz bliže i dalje okolice, uzeli Šibenik za svoje stalno prebivalište, stvorili su od naselja podno brijega slobodnu gradsku komunu, kojoj je ugarsko-hrvatski kralj diplomom priznao povlastice koje su imale gradske komune Dalmacije. Njezin teritorij je u početku ograničen na samo Donje i Gornje Polje, da bi u XIV. v. dostigao svoj najveći opseg i bio tvrdim međašima definiran.

D. Zavorović (Trattato sopra le cose di Sebenico, prijepis Galvani-Gogola, s. 14). T. Smičiklas je samo spominje (Codex diplomaticus, sv. IX., s. 80), smatrajući je pogrešno »drugim originalom« diplome, koju je kralj izdao istog dana Šibeniku (ovom se, međutim, potvrđuju ostale granice), a koju objelodanjuje.

¹⁴⁾ V. bilj. 3. U jednom katalogu sela, koja su 1527. g. pripadala Šibeniku pod naslovom »Lucha«, čita se: »Questi sono li lochi e ville esistenti in Lucha che è dalla banda di ponente«, i navodi se među ostalima: »20 Sicivica, 21 Podlanovo, 22 Srima, 23 Pizsa, 24 Zaton ponental« (Sibenicensis civitatis descriptio, rkp, Ila 54 Historijskog instituta Jugoslavenske Akademije, 1. 17). U šibenskom Velikom vijeću spominju se 1581. g. »contrade di Luca« (Liber Consiliorum 1572.—1599., 1. 137). 1738. g. navodi se da Zlosela (Pirovac) ulaze »nelle pertinenzie della Antica Contea di Luca del Territorio di Sebenico« (F. Draganich, Memorie Istoriche di Zlossella, rkp. Arhiva obitelji Galvani-Gogola u Šibeniku, 1. 1).

¹⁵⁾ Značajno je, da su pravo patronata nad drevnom crkvom Gospe srimske imali u davnoj prošlosti isključivo šibenski plemići podrijetlom iz starih hrvatskih rodova: Divnić, Dobrojevići, Draganići, Dragojevići, Kosirići, Mihitići, Mišići, Simunići, Tavlići, Thčić, Tobolovići, Tuduševići, Vrančići (Stošić, o. c. s. 23 i 24).

¹⁶⁾ G. Lucio, Memorie storiche di Tragurio, s. 32.

Inkorporacija područja južne Luke sa Srimom kotaru šibenske komune značila je mnogo. Bez zemalja u Luci Šibenik ne bi bio mogao 1298. g. ispuniti bitni uvjet za dobivanje vlastite biskupije — njezinu dotaciju; bez njih ne bi bio mogao u XV. v. pristupiti osiguranju sredstava za gradnju svoje katedrale. Sa teritorijem južne Luke Šibenik je stvorio zaleđe svojim otocima, posjed kojih (Murter, Žirje, obje Jarte) mu je dugo osporavan, osigurao solane na Oštrici i Ivinju.¹⁷⁾ a u doba turskog pritiska i gotovo jedini zemljišni posjed kojim su se uzdržavali gradski patricijat, biskupija i opatija sv. Nikole.¹⁸⁾

Sučelice južnom rtu Srime, Jadriji, tako nazvanoj po nekađšnjoj crkvi sv. Andrije na tom mjestu,¹⁹⁾ na samom ulazu u šibenski kanal, na rtu Ljuljevac, nalazio se benediktinski samostan sv. Nikole (»de portu«), koji se spominje već u XI. v. Monaha, nesumnjivo glagoljaša, nestalo je u njemu u prvom stoljeću druge mletačke dominacije, a 1542. g. srušeni su samostan i crkva i na njihovu je mjestu, po nacrtima Sanmichielija, sagrađena današnja tvrđava sv. Nikole.

Ova benediktinska opatija imala je dio svog velikog zemljišnog posjeda i na Srimi, od Sičevice i Podlanova pa do Vrbiće, međaša vodičkog kraja. Njezini posjedi često se spominju u ispravama od XV. v. dalje.²⁰⁾ Imala ih je, nema sumnje, i mnogo prije. Pripadalo joj je, kako se čini, i selo Sičevica.

¹⁷⁾ Čini se, da su neke solane postojale i na međi između Srime i Vodica. Na to ukazuje lokalitet Solinice (»In Solinizzate tenute di Vodizze«, »muraglia fondata in mar« blizu Solinica, 1634. g. — Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 39). Na jednoj mapi iz XVIII. v. u zadarskom Državnom arhivu na ovom se mjestu nalazi oveća zgrada sa nazivom Dvorine. Vjerojatno je pripadala ovim solanama.

¹⁸⁾ S. Ljubić, *Commissiones et relationes venetae*, knj. III., s. 244. D. Farlati kaže, da se »ob sterilitatem et incursionem Turcarum« ni jedan »gradum sacerdotale« u Šibeniku, osim biskupije i opatije sv. Nikole, ne može uzdržavati (*Illyricum sacrum*, sv. IV., s. 483). Veliki zemljišni posjed opatije nalazio se dobrim dijelom na Srimi, onaj biskupije na teritoriju od Vodica i Tribunja do Pirovca.

¹⁹⁾ Crkvice se zapravo nalazila na otočiću, koji je kasnije nasipom spojen sa kopnom. 1402. g. spominje se kao »ecclesia s. Andree de Bissac« (S. Ljubić, *Listine o odnosajih južnoga Slavenstva i Mletačke republike*, knj. IV., s. 458). Ovaj naziv za to mjesto susrećemo nanovo (kao »Bisach« — Arhiv župe Dolac, sv. 8), a i jedan lokalitet u šibenskom Donjem Polju nosi to ime (1333. g. »Bissac sub Gorica« — Smičiklas, o. c., sv. X., s. 113; 1400. i 1441. g. »Bisac sub Stomoria in campo Morigne«, t. j. ispod crkve Gospe vrpoljačke (Stomoria) *Codex Diphniceus*, 1, 111 i 131; 1549. g. »in Podgoricie in Bisac« — Arhiv općine Šibenik, sv. 3, nesređen). O ovoj crkvi Stošić (o. c. s. 26) daje ove podatke: »Postojala je cjelovita u doba gen. prov. L. Foscola, dakle oko 1650. g., ali je 1713. g. već u razvalinama. Danas se vide njezini temeljni zidovi. Crkvice je velika 5.50 × 3.95 m, a k tome apsida 3.70 × 2.50 m.«

²⁰⁾ 1402. g. zemljišni posjed, koji je bio određen, da se iz njegovih prihoda gradi šibenska katedrala ovako je označen: »Iuxta tenutas Srime a parte orientali... et iuxta tenutas monasterii s. Nicolai de portu Šibenici sive iuxta tenutas ecclesie s. Andree de Bissac de parte austri«

Na veliku starinu ukazuju ostaci srednjovjekovnog naselja Srime, a naročito i današnja crkva Gospe srimske na brijevu, koji dominira nad čitavim područjem Srime, ali je samo naselje, nesumnjivo, još starije od ove crkve, o kojoj ovdje piše Fisković.

Staro selo Srime nastalo je i razvilo se, kao i ostala naša srednjovjekovna primorska naselja, podalje od morske obale, zbog opasnosti od gusarskih napadaja, a i zbog daleko pretežnijeg stočarskog karaktera proizvodnje njegovih stanovnika. Ostaci starog sela: temelji zgrada, koje su odreda bile podignute u suhozidu,²¹⁾ vide se na širokom prostoru nešto dalje od brijeva sa crkvom,²²⁾ a bliže Studencu i Lokvi, koji su stanovnicima služili za piće i pojilo stoke. Temelji se, u prvom redu, vide na blagom nagibu tla uz rub polja na kojem su bile njihove podvornice i vrtovi, počevši od Lokve pa, pored crkvice sv. Pavla, do turističke ceste na Prižbi. Tragovi temelja zdanja nastavljaju se zatim na istok, prema Dulibama. Selo je bilo okupljenog tipa,²³⁾ sa crkvicom sv. Pavla skoro u sredini naselja. O ovoj građevini, vjerojatno iz XVI. v., nemamo arhivskih podataka. Velika je 4.70 × 3.70 m. Od nje su sačuvani samo zidovi i visoki zvonik na preslicu. U posljednje je vrijeme oko nje nađeno nekoliko obrađenih kamenih ulomaka, od kojih neki sa profilacijama — materijal, koji je vjerojatno donesen sa ruševina na Prižbi, koja je sve donedavno bila pravi majdan građevinskog materijala. Nailazilo se i na grobove oko nje.

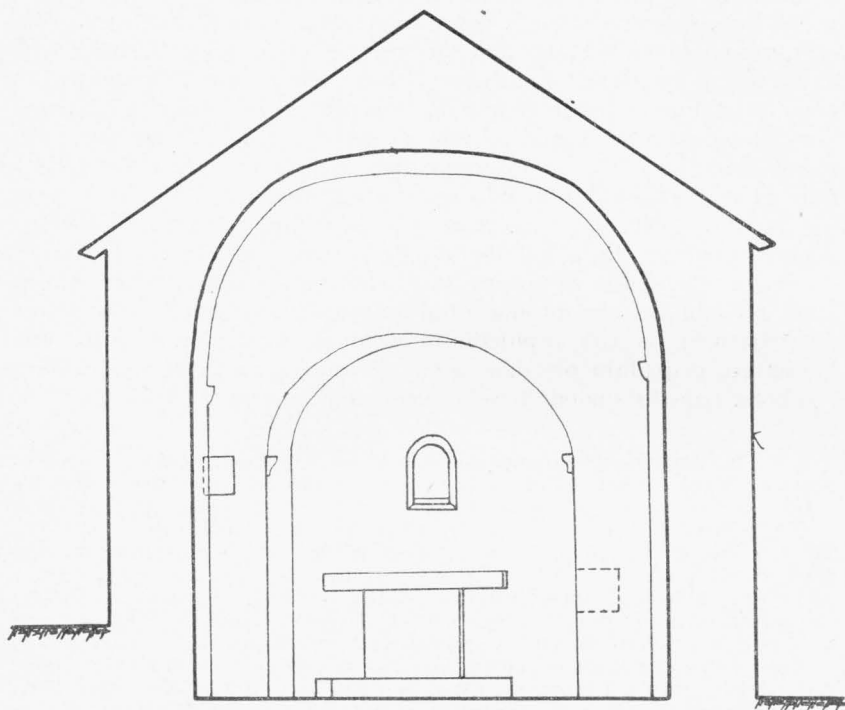
(Ljubić, Listine, knj. IV., s. 458). 1487. g. navodi se »sedil orto e podvorniza sulla qual senta Milich apresso abatia da dui ladi« (Arhiv obitelji Divnić, sv. 7, s. 26). Kad je 1516. g. Jakov Kosirić dao iskrčiti neke loze na neobrađenom zemljištu »prope aquam que iuxta vulgare dicitur Gachie«, opro se tome komendator opatiije, navodeći da ono pripada sv. Nikoli (Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 27). Na zahtjev istoga, 1532. g. naredila je šibenska općina sucima sela Srime da objave seljacima da, pod prijetnjom kazne od 50 libra, ne smiju prolaziti ni utirati puteve »per terrena prefati abbatis in tenutis ville Srime« (Arhiv općine Šibenik, sv. 7, nesređen). Zemljišni veliki posjed opatiije obrađivali su, dakako, seljaci u kmetskom odnosu: »Infra podvornice de l'abbatia« (ibidem, sv. 3, nesređen), »sedil posto in Srime di ragon del abbate« (ibidem, sv. 2, nesređen).

²¹⁾ 1551. g. navodi se »Lo affitto de masiera coperta de paglia con suo horto e curtivo posto in Dobri dolaz« (Arhiv općine Šibenik, sv. 3, nesređen). I prije i još dugo kasnije tako su izgledale kućice na Srime.

²²⁾ Da selo nije bilo neposredno pod brijevom sa crkvom Gospe srimske, svjedoče i ovi podaci: 1501. g. navodi se zemlja »in loco Potzrechvice« (Arhiv općine Šibenik, sv. 7, nesređen), 1598. g. vinograd »in loco ditto nad Sello« (Codex Diphniceus, 1. 70), a 1634. g. spominje se »strada publica che mena della villa alla chiesa« (Arhiv župe Dolac, sv. 7). Možda je u doba gradnje ove crkve još koliko-toliko postojala crkva sa zgradama na Prižbi. To zaključujemo iz činjenice da se slavenski doseljenici nisu naselili i nastavili život na ostacima starih građevina i naselja i da na Gospi srimskoj, koliko se dade vidjeti, nije upotrebljen građevni materijal sa Prižbe, kao što je to na kasnije sagrađenoj crkvi sv. Pavla.

²³⁾ U narodu se danas čuje da su tu živjeli Grci.

O Srimi njezinim naseljima, broju kuća i stanovnika te crkvenom ustrojstvu, prve i detaljne podatke pruža nam katalog župa šibenske biskupije, sastavljen vjerojatno krajem XIV. v.²⁴⁾



Presjek B-B crkvice u Srimi (snimio D. Domančić)

²⁴⁾ Katalog se nalazi u prijepisu Galvani-Gogala Zavorovićevo Traktata s ovom uvodnom napomenom: »Copia estratta dal libro delle constitution' Antiche delli Rev.mi Vescovi et Capitolo di Sebenico esistente nelle mani over nella cassa di R.di Decimarij del detto Capitolo, nel qual sono descritte tutte le Ville del Territorio de Sebenico col numero delle case, et anime che in quel tempo erano, da carte 21«. Ova važna knjiga je, čini se, odavna netragom nestala. Biskup A. G. Fosco objelodanio je, anonimno, ovaj katalog (Documenti storici della Diocesi di Sebenico, Folium dioecesanum, organon Curiae episcopalis sibenicensis, god. I., br. 1), navodeći da ga uzima iz jedne stare listine (»vecchio documento«). Napravio je kod toga jednu tešku griješku, koju su drugi prihvatili i dalje prenijeli (napr. Stošić, o. c., kod historijata svakog pojedinog sela), naime, stavio je ovaj katalog u godinu osnutka šibenske biskupije, premda u njemu figuriraju sela Nevest, Koprno, Žitnić i Partenić, koja je Šibenik dobio tek 1358. g., a koja su, k tome, po deklaraciji kraljevih povjerenika od slijedeće godine i dalje za neko vrijeme ostala u trogirskoj biskupiji.

Prema tom katalogu, Srma je jedna od 16 seoskih župa šibenske biskupije, sa ovim selima (»villae«): Srma — 51 kuća, 371 stanovnik, Pišća²⁵⁾ — 16 kuća, 106 stanovnika, i Zlosela²⁶⁾ — 7 kuća, 78 stanovnika, te naseljem Bravari,²⁷⁾ bez svake oznake, broja kuća i stanovnika. Ukupan broj stanovnika nije prelazio brojku 600, ali i pored toga samo selo Srma jedno je od triju najvećih tadašnjih sela šibenskog kotara (ostala dva su: Grebac, današnja Grebaštica, i Prhovo u primoštenskom kraju). Naselje Sičevica²⁸⁾ i Podlanovo,²⁹⁾ prvo u istoimenoj uvali u kanalu, do crkvice sv. Andrije, a drugo sjevero-zapadno od Tuste, razvila su se od skromnih zaselaka (stanova) kasnije, u XV. v. Prema vidljivim ostacima daje se zaključiti, da je Podlanovo bilo selo rastrkanog tipa.

Kad su 1460. g. za vanjske šibenske župe ustanovljena četiri arhiprezbiterata, župa Srime potpala je pod onaj u Ivinju.³⁰⁾

Kao zemljoradnici-stočari, stari su Srimari u težačkom, kmetstvu sličnom odnosu prema zemljovlasnicima: crkvi,³¹⁾ šibenskom patricijatu,³²⁾ pa čak i pojedinim građanima-pučanima. Selu, kao korisniku, pripadaju pašnjaci, gajevi i vode, česti kamen spoticanja i sukoba između susjednih sela i pojedinih vlasnika.

²⁵⁾ Nalazila se preko međaša poluotoka, bliže selu Zaton. Lokalitet postoji i danas. Naziv dolazi od: pištiti, oznake za izvor žive vode (lokaliteta s tim nazivom je bezbroj; postoje Pišteti do sela Zaton; v. bilj. 6 i up. »Piscina detta aqua« (1501. g.) kod Cvitanovića, o. c. s. 52 i 72). Tu se u ovećoj škrapu, koja je presvoda još usčuvanim rimskim svodom, skuplja voda.

²⁶⁾ U katalogu »Zlosseli super Zaton«, drugdje i »Zlosela piccola« (Sibenicensis civitatis descriptio, s. 16). To nije današnji Pirovac, koji se donedavno zvao Zlosela, a osnovan je polovicom XIV. v. i zvao se Pirane (»In villa Pirane«, 1489. g., »in villa Pirane over Zlossella«, 1508. g. — Arhiv obitelji Divnić, sv. 34, s. 74 i 20). Lokalitet nije utvrđen. Ova Zlosela Turci su, skupa sa Rakitnicom i Dazlinom, dobili nakon Ciparskog rata (Stošić, o. c. s. 9), pa su, valjda, tada i opustjela tako da im nema ni traga.

²⁷⁾ Bravari su isto što i pastiri (M. Barada, Starohrvatska seoska zajednica, s. 137). Kao čobani vjerojatno nisu imali stalnog prebivališta (lokalitet nije utvrđen), pa u katalogu nisu označeni ni broj kuća ni broj pripadnika, kojih je sigurno bilo malo.

²⁸⁾ U dokumentima i narodu i Sičenica (jedna voda u šibenskom Donjem polju zove se Sičevica; postoje: Sičenica u Imotskoj krajini, a Sičevica u Istri). Naselje se navodi 1465. g. (Stošić, o. c. s. 21), a 1507. g. zemlja »cum domo, muraleis et cortivis in Siceviza« (Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 7).

²⁹⁾ 1550. g. »Podlanovo de Srma« (Arhiv župe Dolac, sv. 23), 1553. g. »judices ville Podlanovo« (Arhiv općine Šibenik, sv. 3, nesređen).

³⁰⁾ Folium dioecesanum, god. I., br. 2.

³¹⁾ V. bilj. 20 i Stošić, o. c. s. 17, 22 — 24 i 26.

³²⁾ Tako je plemić Tomo Jurić u XV. v. posjedovao dobar dio Srime (Stošić, o. c. s. 22). 1517. g. plemići Šižgorici imadu »retro turrim parvam in loco detto Zaplenizza« (mjesto: Japlenica, t. j. vapnenica) kmetско selište na kojem živi Cvitan Prbojević i ima na pripaši (»tenet ad socidam secundum consuetudinem«) preko 100 glava blaga sitnog zuba (Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 110). 1566. g. plemić Juraj Dobrojević daje Mihovilu i Mati Divšićima iz Srime na obradu 6 gonjaja zemlje (Arhiv

Blizina grada, ekonomska ovisnost od njega, glavna gradska veza Šibenika sa zapadnim dijelom kotara preko Brodarice, na kojoj je podignuta crkvice sv. Martina,³³⁾ a u XV. v. postavljen poseban čuvar,³⁴⁾ povezali su Srimu vrlo prisno sa Šibenikom. Srima je u tursko doba, pored Vrpoljca, glavni branik grada i njezine će međaše on žilavo braniti i obraniti.

Ponovna pošast kuge, naročito u XIV. i XVII. v., pa ratna puštošenja od XV. do XVII. v., dovela su u nekoliko navrata do propadanja a zatim obnavljanja naselja na Srimi, sa izmjenom stanovništva.³⁵⁾ U dokumentima iz XVI. i XVII. v. mnogo se puta spominju »tereni interlassadi«.³⁶⁾ Nazivi mnogih lokaliteta, sačuvani u spisima gradskih arhiva, izmjenom stanovništva sasvim su u narodu nestali.³⁷⁾

Na znatno smjenjivanje stanovništva ukazuje i rani nestanak nekih tradicija. Iz XV. v. poznat nam je imenom dosta velik broj stanovnika Srime, ali rijetki su među njima Jurji, a baš ni jedan Vid, koja bi imena, po svecima na fresko-slici u Gospi srimskoj, stanovnici sigurno nosili da je ona bila poznata ili vidljiva. Vjerojatno je već tada bila premazana i zaboravljena.

Stanovnicima XV. i XVI. v. pripadaju masivne ploče, koje se nalaze na grobovima oko crkve Gospe srimske. Svega ih je 20, ali su najvećim dijelom razbijene.

Pojavom Turaka nastupilo je doba opće nesigurnosti i za ovaj kraj. Upad Turaka, koje je u Bosnu pozvao vojvoda Hrvoje Vukčić, 1415. g. u Dalmaciju, kad su poharali Cetinu te područje Trogira, Šibenika i sve do Zadra,³⁸⁾ možda je mimoišao Srimu. Ali za 1432.

općine Šibenik, sv. 3, nesredeno). Novoselci, u čestim smjenama stanovništva, odreda su kmetovi.

³³⁾ Crkvice se spominje 1441. g. (Stošić, o. c. s. 24), ali opat sv. Nikole Stj. Biličić, suvremenik, veli u svojoj kronici, da je konsakrirana 1445. g. (dr. F. Gundrum, Latinski rukopis svećenika Dalmatinca iz petnaestog stoljeća, Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva, N. S. god. VI., str. 213). Stošić (o. c. s. 24) daje o njoj ove podatke: »Crkvice je potpuno zapuštena iza g. 1725., jer se dotada u njoj vršila služba božja. Dugo je služila kao zaklonište ljudima kad su se vraćali iz polja, ili putnicima dok bi čekali na lađu iz Doca. Velika je 9 × 4.50 m. Svod joj je bačvast i od opeka. Ima dvojna vrata. Ali g. 1940. pretvorena je u buffer za kupače, koji dolaze na Martinsku.«

³⁴⁾ Stošić, o. c. s. 25.

³⁵⁾ Novi stanovnici dolaze iz neposrednog zaleđa. Tako Divšići 1453. g. iz lučkog sela Humljane kod Ciste (Arhiv obitelji Divnić, sv. 125, 1. 36). Otale dolaze i Klarići. Pribilovići (danas Guberine) potječu, po tradiciji, iz Krkovića (1426. g. navodi se klesar Pribil; 1457. g. stanovnik Srime Pribil — Arhiv župe Dolac, sv. 39; u XVI. v. obitelj se preziva Pribilović).

³⁶⁾ Arhiv župe Dolac, sv. 7, passim.

³⁷⁾ Napr.: Graciline, Zastinje (»Zastigne«), »Girsine«, Kosovo (bilo je pod Golom Grbom), Grušine (»Grussine«), Midosava njiva, Sorkosava njiva, Plava Liščina (»Plava Liscina«), »Tuz«, Želinica, »Carhogne«.

³⁸⁾ Kratki ljetopisi hrvatski, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, knj. IV., s. 65.



4. Južna strana crkvice u Srimi



5. Pročelje crkvice u Srimi

g. postoji svjedočanstvo suvremenika opata Biličića, da su Turci upali u Srimu.³⁹⁾ Otada stalno prebivanje na Srimi nije više sigurno. Narod se počinje sklanjati u sigurnija mjesta, u prvom redu u šibensku varoš, zatim u Dolac i na otok Prvić, a ponešto i na Zlarin. Tada, sredinom XVI. v., prestala je postojati i župa na Srimi,⁴⁰⁾ te je njeno područje pripojeno župi šibenskog Doca.

Ipak, od svih predjela šibenskoga kotara Srma je bila još najsigurnija, pa je poluotok bio obrađivan, a ponešto i nastanjen i u doba najvećeg turskog pritiska. Narod se osiguravao stražama na istaknutim mjestima na međašu, koje su stanovništvu u polju davale znak kad se približavao neprijatelj. Na pucanj topa narod je bježao i sklanjao se pod zaštitu tvrđave sv. Nikole.⁴¹⁾

Po straži dobio je naziv brijeg Stražišće⁴²⁾ na međašu kod Dobrog Doca. Jedna je straža bila postavljena i u Podlanovu.⁴³⁾ 1576. g. šibensko Veliko vijeće traži da se prema zapadu postave tri straže, jer seljaci ne mogu na Srimi obrađivati zemlju zbog opasnosti od Turaka.⁴⁴⁾ U doba Kandijskog rata jedna takva straža isturena je čak na Guduću, a u njoj su bili Dolačani (Srimari) i pribjegli turski kršćanski podanici (vulgo »Morlaci«, »Vlasi«). Njihov harambaša, Stjepan Bogišić (»capitano Bogissich«) stanovao je u Docu i pobirao pristojbe u novcu od vlasnika zemalja na Srimi i onih čije je blago paslo pod neposrednom zaštitom navedene straže.⁴⁵⁾

Sa pribjeglom »Morlacima« stočarima starinci Srime dolazili su zbog pašnjaka i od »Morlaka« pravljenih poljskih šteta, nanovo u sukob.⁴⁶⁾ Ali bilo je teških sukoba i među domaćim življem.⁴⁷⁾

Kad je neposredna opasnost od Turaka minula, a naročito nakon Karlovačkog mira (1699. g.), izbjeglo se stanovništvo počelo vraćati na Srimu. Međutim stara naselja, nisu obnovljena, osim Sičevice, opustjele u strašnoj kugi 1649. g., u kojoj se, nešto prije pada Knina (1688. g.), naselilo pet obitelji iz Zlarina (Hadumov,

39) Gundrum, o. c. s. 213.

40) Na dijecezanskoj sinodi 1564. g. više se ne spominje (Folium dioecesanum, god. I., br 6).

41) Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 11.

42) »Vardia di Srma«, »guardia del monte« (Stošić, o. c. s. 21).

43) Stošić, o. c. s. 22.

44) Liber Consiliorum 1572.--1599., 1. 76.

45) Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 116, i Stošić, o. c. s. 22.

46) 1622. g. Ivan Kanalović iz Prvića ide u Dubravicu na Srimi da vidi »se l'animali delli morlachi pascolavano nel gajo« (Arhiv župe Dolac, sv. 7). 1621. g. kažnjeni su, radi poljskih šteta, »Morlaci« Ivan Margetić te Antun i Andrija Bubić, a 1632. g. Ivica Bubić, Juraj Živković i Matijaš Bubić (ibidem, 1. 31).

47) Za Kandijskog rata neki su Dolačani pribjegli u Knin Turcima a zatim upali u Srimu. Dolačanin Jure Kondić (nadimkom Keran) provalio je sa četom Turaka do Sičevice i sa sobom poveo osam članova obitelji Hadum. Neki od njih izbavili su se ropstva plativši veliku otkupninu i potpuno se, zbog toga, upropastili, dok su drugi u sužanjstvu umrli. Vjerojatno je, da se u ovom slučaju radilo o osveti (Arhiv župe Dolac, sv. 7).

Krivinovi, Grubišić, Kresoje i Juranović).⁴⁸⁾ Dolačani sa Srime, sada već građani Šibenika, sagradili su, svaka obitelj na svom zemljišnom posjedu, samo kućice sa stajama (u novije doba zidanice, često i na kat, sa gospodarskim zgradama), da bi u ovima boravili, neki stalno, a velika većina samo izvjesno doba godine. Od Martinske pa do Dobrog Doca nižu se ti stanovi ovim redom: Berovići I., Berovići II., Županovići, Deljci, Klarići I., Nikolići, Mikulandre, Bujasi, Klarići II., Guberine I., Bogdanovići (Bubići), Guberine (Vranjari) II., Krnčevići, Dulibići. Prvićani, skoro isključivo Sepurinci, podigli su, međutim, na morskoj obali, sučelice svom otoku, novo naselje, jedino selo poluotoka Srime, pod tim drevnim imenom. Župa Srime nije obnovljena: Prvićani, Dolačani i Zlarinjani ostali su svaki u svojoj župi.

Sada su zaredali sukobi i parničenja stanovnika obnovljene Srime, najviše između Dolačana i Zlarinjana, zbog pašnjaka i gajeve. Zlarinjani su držali, pored volova potrebnih im — kako su tvrdili — za oranje zemalja podložnih plaćanju desetine, još 600 koza (Dolačani samo 150), pa su svojatali pašnjake čitavog poluotoka. Šibenski knez je na parnici, koja se povelala početkom XVIII. v. presudio spor u korist Dolačana na osnovu njihovoga starijeg prava na srimske pašnjake i gajeve.⁴⁹⁾

Traženje općine Zlarin da se Srime ekskorporira iz šibenske općine i njoj pripoji, odbio je u posljednjoj instanciji Upravni sud u Beču svojom presudom 1903. g.

U minulom Svjetskom ratu Srime, odana Narodnooslobodilačkoj borbi i Narodnoj revoluciji, nanovo je pljačkana, pustošena i konačno potpuno uništena. U ožujku 1943. g. vojska talijanskog okupatora razorila je i spalila čitavo selo Srimu i sve stanove Dolačana na poluotoku. Petina stanovnika sela je što pobijena od okupatora, što izginula u borbi.

Selo Srime, te dio stanova Dolačana obnovljeni su nakon rata.

Franjo Dujmović

ROMANICKE FRESKE U SRIMI

Plodna polja, blizina grada i mora te promet, koji se razvijao između otoka i Šibenika uvjetovali su i na poluotoku Srimi naselja i spomenike. Jedan od tih, crkvice Srimске Gospe, diže se na jednom od najljepših brežuljaka sa kojega se širi vidik na grad, valovite brijegove i daleke otoke u plavetnilu mora i neba. Sre-

⁴⁸⁾ Arhiv župe Dolac, sv. 7, 1. 119. Na jednoj karti poluotoka Srime iz XVII. v. označeni su do obale šibenskog kanala »Tugurii de Zlarnigani« (Sebenico — Canale 180—181, Državni arhiv u Zadru).

⁴⁹⁾ Stošić, o. c. s. 22.

dovječno selo Srima, koje se spominje u XIII. stoljeću¹⁾ je nestalo i zbog turskih provala opustjelo skupa sa starinskim grobljem, ali je stara crkvice nanovo ovih dana popravljena. Na groblju, kraj nje, ima nekoliko glomaznih ploča, od kojih je jedna poluobla, pa naliči poklopcu kasnoantičkih sarkofaga; na jednoj je urezan neki nejasni znak, koji naliči ralu, a na drugoj polumjesec i šesterokraka zvijezda. Najljepša je ona iznad crkvene apside; na njoj je štit u kojemu je ovaj znak.



6. Štit uklesan na nadgrobnu ploču u Srimi

Crkvice je po starom običaju okrenuta apsidom prema istoku, a sagrađena je u romaničkom stilu od sitnog nepravilnog kamenja. Presvođena je polukružnim svodom, koji je poduprt po sredini kamenim pojasom naslonjenim na polupilone pobočnih zidova. Ti plitki polupiloni završavaju jednostavnom impostom, nad kojom je polukružni pojas svoda. Apsida je četverouglasta, a na pročelju je glomazna preslica romaničkog luka zidana rustično istom građom kao i crkveni zidovi. Pod lukom su joj imposte postavljene samo sa unutrašnje strane obiju pilastrića.²⁾ Pokrivena je kamenom pločom, kojom se u doba romanike pokrivalu i apside dalmatinskih katedrala. Više nego li zidovi, otvori pokazuju romanički stil. Dovratnici glavnih vrata su sastavljeni od manjeg i većeg lijepo klesanog kamena po romaničkom načinu. Nadvratnik je uvučen u plohu lunete kao i na dalmatinskim romaničkim kućama,³⁾ a sred lunete je reljefni križ grčkog oblika. Sa unutrašnje donje strane nadvratnika su ugaone rupe za utakanje drvenih vratnica, također tipične za romaniku. Sred pročelja je uski prozorčić polukružna luka sličan onome na apsidi. Oltar je rustična ploča podignuta na zidanom postolju. Takvi oltari s jednom nogom vrlo su česti u našim preromaničkim i romaničkim seoskim crkvicama kao i rustična ploča, koja

1. Don Krsto Stošić, Sela šibenskog kotara, str. 21, 22. Šibenik 1941.

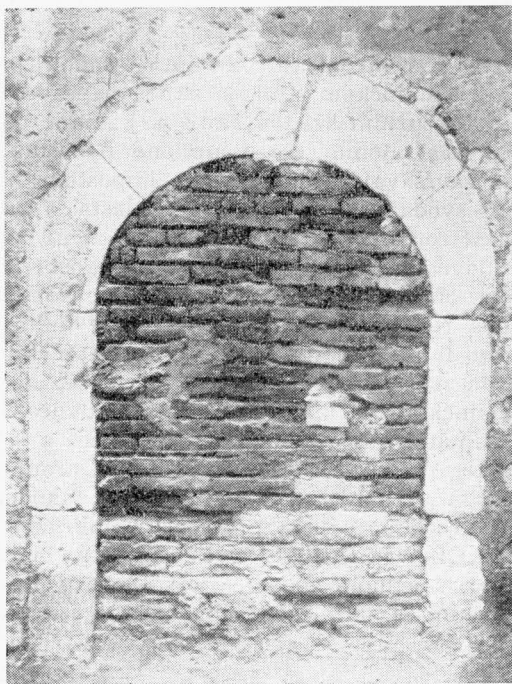
2. Prema tome, to može biti jedna od najstarijih naših preslica, kojima početak još nije datiran. Bile su postavljane i na monumentalnije romaničke crkve. Ranije se držalo, da ih je imala i mljetska benediktinska crkva na otočiću sred Jezera, ali nije isključeno da je to ostatak romaničkog zvonika, koji se dizao uz crkveno pročelje.

3. C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru. Starohrvatska osvjeta. Serija III. sv. 2, sl. 38, 41. Zagreb 1952.

služi za stepenicu pred njima. Sa desne strane je u apsidi uobičajena kvadratna niša.

Crkvice po uskoći svojih vrata, po nedostatku većih prozora i po žbuci, kojom su prekriti svi njeni zidovi, podsjeća još na preromaničke, iako svi njeni izrađeni dijelovi, kao vrata i akroterij u obliku buzdovana vrh apsida,⁴⁾ jasno otkrivaju, da je zidana u doba romanike krajem XII. ili početkom XIII. stoljeća. Svojim uskim vratima i pojasom svoda uzdignutim na pilone naliči crkvicama sv. Luke nad Supetrom i Stomorice iznad Ložišća, koje Davor Domančić datira u XI.—XII. stoljeće.⁵⁾

Pravilnošću svoga oblika i vitkim vratima spada među ljepše u našoj sitnoj seoskoj romanici. Neku sličnost pokazuje s još dvije romaničke crkve u šibenskoj okolici. Ima četverouglastu apsidu, vrata s lunetom i polukružni uski prozorčić nad njima kao crkvice sv. Mare i crkvice sv. Jurja, samo što ova zadnja ima polukružnu apsidu.



7. Romanička vrata jedne šibenske kuće iz 13. st.

4. C. Fisković, Korčulanska katedrala, str. 40. Zagreb 1939.

5. Brački zbornik IV. Split 1959.

Sve tri crkvice očituju, da je u neposrednoj šibenskoj okolici romanika bila raširena, pa se po tome može pretpostaviti, da je bilo mnogo i u samom gradu, gdje je zbog gotičkih, renesansnih, pa i baroknih pregradnja ostalo tek nekoliko njenih ulomaka.

U sjeveroistočnom uglu samostana konventualaca uzidan je u zidu romaničke strukture poluobli romanički luk s lijepom re-ljefnom lozicom i nizom poredana lišća. To je vjerojatno prozor, koji je s drugim romaničkim lukom, na kojemu su izmjenični zupci i sa središnjim gotičkim vratima, ostatak kapitula, koji se po običaju nalazio u sjeveroistočnom dijelu srušenog klaustura, od kojeg su ostale samo konzole na crkvenom zidu. Sva tri otvora potječu vjerojatno iz XIV. stoljeća. U staroj crkvisi sv. Krševana, spome-nutoj 1200. godine »in suburbio Sibinig«,⁶⁾ ostali su apsida, vrata s lunetom i ulomci prozora romaničkog stila, dok je, od sredovječne crkvice sv. Julijana u donjem dijelu grada sačuvan romanički portal sa srpastim lukom i profiliranom lunetom dijamanantnih vršaka.⁷⁾

Od civilnog romaničkog graditeljstva sačuvalo se također nekoliko ulomaka. U ulici, koja se uspinje sjeverozapadno od stolne crkve, na Nikolićevoj kući, iza uličnih trijemova vrh stepeništa, za-zidana su vrata srpasta luka. U ulici Jurja Dalmatinca na Berovi-ćevoj jednokatnici ostala su podrumka romanička vrata srpasta luka s ugaonim rupama za željezne klinove drvenih vratnica, a nad njima prozor polukružna luka. U susjednoj Fantulinovoj kući su četvorasta vrata sastavljena od kamena klesanog romaničkim nači-nom, a na Tambačinoj kući su prizemna polukružna vrata. U jednoj od susjednih ulica prema istoku vide se glomazna romanička vrata srpasta luka. Na vrhu stepeništa, kraj crkvice sv. Barbare, uzidan je ulomak prozora srpasta luka. Sučelice toj crkvisi na početku Široke ulice diže se palača, koju nazivaju Rossini imenom jednog od njenih posljednjih vlasnika. Na njenom istočnom zidu vidi se ostatak ro-maničkog portala s lunetom i srpastim lukom, a na prvom katu su oštećene bifore s lunetom i pragom romaničkog profila. Na južnom pobočnom zidu je bifora, (kojoj je središnji stup nestao kao i osta-lim biforama), kvadratni prozorčić i prizemna vrata ravna nadvrat-nika. Ta palača je, pored Kneževe palače u Rabu, jedna od ljepših dalmatinskih romaničkih kuća, te je šteta, da je nagrđena i pre-građivana.

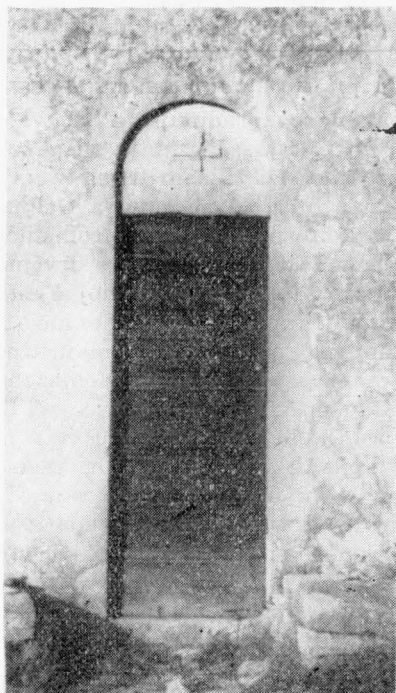
Po svim tim ulomcima, a naći će ih se pri skidanju žbuke i pre-gradnjama još i više, vidi se, da je šibensko crkveno i svjetovno graditeljstvo romaničkog stila imalo iste oznake kao i u ostaloj Dal-maciji. Ti rijetki preostaci ipak svjedoče, da je romanika u Šibeniku bila razvijena, ali je nestala tokom stoljeća u novoj izgradnji oso-bito u XV. stoljeću, kada je cvjetna gotika, potaknuta gradnjom ve-

6. T. Smičiklas, Codex diplomaticus II, str. 357. Zagreb 1904.

7. M. Zjačić, Spisi šibenskog notara Slavogosta. Starine JAZU, 44. dokumenat. Zagreb 1952.

ličanstvene katedrale, potisnula romaniku i izmijenila izgled sredovječnog grada.

U tu šibensku romaniku treba odsada ubrojiti i crkvicu srimske Gospe, koja je s grobljem bila zastalno župna crkva sredovječne župe Srime. Ta župa se spominje odmah pri osnutku šibenske biskupije krajem XII. stoljeća, a pripadala su joj sela Pirovac, Pišća i Bravari.⁸⁾ Dokumenti spominju nekoliko njenih stanovnika tokom XIV. i XV. stoljeća, a u župnom uredu Doca u Šibeniku čuva se rukopisna knjiga Bratovštine srimske Gospe s popisom bratima i računima iz XV. i XVI. stoljeća. Crkvice koju sam opisao, bila je dosad nepoznata u našoj stručnoj literaturi. Njen izgled je spomenuo samo Krsto Stošić, ali je nije datirao niti joj označio stil.⁹⁾



8. Vrata crkvice u Srimi

8. K. Stošić, o. c. str. 23.

9. Treba spomenuti, da se u crkvi nalazi bizantinska ikona Marije, koja doji dijete u srebrnom oklopu, barokni drveni kip sv. Ane (u Stošića pogrešno sv. Ante) Marije i sina, barokni drveni svjećenjaci i kandila iz XVIII. stoljeća, misal tiskan u Mlecima 1806. g., kojemu su na uglovima korica osam ažuriranih gotičkih ukrasa, a u sredini reljefni mletački lav od pozlaćenog bakra, te »Pistole i evangelja« franjevca Petra Kneževića iz 1773. g.

Još manje je bilo poznato da su u njoj freske. Upozoren od upravnika šibenskog Gradskog muzeja prof. Frana Dujmovića, da im se primjećuju tragovi, otišao sam u crkvu. Našavši nekoliko naslikanih crta na mjestu, gdje je pao gornji sloj žbuke, pretpostavljao sam da su to tragovi svetačke odjeće i pažljivim skidanjem žbuke otkrio dvije svetačke glave, lice Marije i tragove natpisa. Konzervatorski zavod Dalmacije je odmah nastavio potpuno otkrivanje freske i zatim je i restaurirao, te se ovaj rijetki spomenik našeg sredovječnog zidnog slikarstva može danas objaviti u cjelini.



9. Starokršćanska glavica iz Srime

Gornja polovica stražnjeg zida, apsida, ožbukana je finom žbukom, koja je bojadisana žutom bojom. Rubovi te plohe uokvireni su uz svod i s obiju strana crvenom i crnom crtom. Na crnoj je niz bijelih točkica. Donji rub freske, koji seže do visine oltara, završava širokim vijencem od niza peterolatičnih romaničkih listova u srco-likim okvirima s dvije unutrašnje volute. Uz njih se niže toboljčasto trolatično cvijeće posuto bijelim točkicama. Čitav taj obrub slikan je smeđom bojom, a omeđen crtom prekritom, kao i gornji rub, bijelim točkicama.

Na žutoj pozadini lebde svetački likovi. U sredini je Marija s djetetom u naručaju. Drži ga u ljevici, a desnicom ga pokazuje gledaocima i adorira. Ogrnuta je bijelim plaštem i odjevena u svijetlo-žučkastu dugu košulju. Bijeli joj veo pokriva glavu oko koje je okrugli crveni svetokrug s crnim rubom posutim bijelim točkicama.

Nabori odjeće na desnom bedru trbušasto se svijaju, te se čini, kao da je koraknula ili da je sjedeći pružila nogu. Ali budući da se tragovi prijestolja ne vide, može se pretpostaviti da stoji, iako joj se donji dio tijela ne vidi, jer je tu freska oštećena i rastvoren polukružni prozor. Prikazana je frontalno, dok je dijete okrenuto u tri četvrtine profila i pruža obje ruke prema majci. Ravno podrezana smeđa kosa mu prekriva dio čela i savija se uz lice. Odjeven je u bijelu košuljicu dugih rukava pod kojom pruža bosa noge. Glavu mu okružuje bijeli svetokrug, obrubljen crnom crtom prekritom bijelim točkicama u kojemu je crveni križ. Uz Kristovu glavu s lijeve je grčki monogram s kraticama I C X C, dok se od Marijina monograma M O O V primjećuju još samo tragovi.



10. Romanička freska crkvice u Srimi

Sa lijeve Marijine strane je svetac u bijeloj košulji, kojoj su nabori označeni svijetlim i crnim crtama, a široki rub pri dnu iskićen je ukrasom prekriženih crta, koje oblikuju isprekriženu rešetku koso položenih kvadrata, pojačanu bijelim točkicama. Košulja je potpasana, ali joj se pojas ne vidi. Preko nje je prebačen crveni plašt zakopčan okruglom kopčom na lijevom ramenu. Ispod njega se pružaju svečeve ruke u dugim rukavima košulje. Svijetložuta kosa, koja se u grumenima spušta, pojačana je i osjenjena crnim crtama, a uokvirena crvenim svetokrugom, kojemu je rub posut nizom bijelih točkica. Svetac je obučen u lagane crvene sandale. Uz njega je okomiti naziv: S. VID. Ugao freske kraj sveca ispunjen je zra-



11. Središnji lik freske u Srimi

kastom vatrom, kojoj su plamenovi slikani smeđom i žućkastom bojom i tako stilizirani da naliče biljci.

Sa desne Marijine strane je slično naslikan i jednako odjeven svetac, uz kojega je oštećeni okomiti natpis: S. GEORGIUS ispisan

crnim slovima kao i tri ostala. Bijela boja Jurjeve košulje je svjetlija od Vidove.

Lica svih likova su svijetložuta, ali se rumena jagodica ističe kao crvena okrugla mrlja. Preko čela im se proteže bora, koja prati lukove obrva, a lice je ponešto modelirano sjenama i podočnjacima plavozelene, a negdje i rumene boje. Oči su im tamno smeđe, a zjenice nešto svjetlije. Ruke im nemaju članaka, a prsti su bez nokata. Različite boje njihove odjeće odijeljene su jačim crnim crtama, uz koje su bijele pruge. Nabori su slikani svijetlo smeđim, crnim i bijelim crtama, a obrisi odjeće su pojačani.

Podno sv. Jurja je prikazan seljak, koji korača sa dva rogata vola, od kojih je prednji crven, a stražnji crn. Odjeven je u haljinac (surcot) dugih rukava, koji se spušta malo u naborima preko koljena. Haljinac je stisnut o boku pojasom, koji je ukrašen sitnim okruglim točkama, a obojen je, pola bijelom, a pola crvenosmeđom bojom i to uzdužno. Seljakovo je lice bradato i djelomično uokvireno gustom kovrčastom kosom. Na glavi mu je visoka crvenosmeđa kapa izdužena vrha i obrubljena bijelim točkicama. Obuven je u crvene čarape i crvene sandale sa crnim petama. Desnicom stiska svinuto drvo nalik ručici rala, a u ljevici mu je dugi štap sa željeznim šiljkom na vrhu koji je pri dnu raširen. To je t. z. ostan, kojim orač goni životinje. Donji dio rala nije naslikan; kao da ga skrivaju noge prednjeg vola. Međutim se vidi po stavu orača i volova, po ostanu, a osobito po ručici da je to ralo,¹⁰) kojemu donji dio nije prikazan zbog zbijenosti prizora. Nažalost, glave i vrat volova se ne vide jer su oštećene, pa se ne može znati, da li su imali jaram. Vide im se tek vršci svinutih, crvenih i crnih rogova i uho.

Freska je naslikana na glatkoj žbuci, u kojoj se ne primjećuju komadići smrvljene opeke. Posvuda je oštećena vlagom, a najviše na Marijinom krilu i nogama, na Jurjevu licu, na prednjem dijelu volova i u jednom dijelu lisnatog ukrasa.

Ali uza sve to, likovi jasno odaju stil, vrijeme i vrsnoću majstorovu.

Ukočena tjelesa Marije i svetaca bez plastičnosti i volumena, njihov frontalni stav i adoriranje pruženim rukama, njihova kruškolika lica velikih očiju, nespretnih malih ušiju i duga nosa, čiji je otvor trodijelno istaknut,¹¹) valovito naborane usne,¹²) crvene mrlje

10. B. Bratanić, Oraće sprave u Hrvata, sl. 5—9. Zagreb 1939.

11. Uporedi s romaničkim freskama H. Focillon, Peintures romanes des églises de France, sl. 11, 12, 64, 119. Pariz 1950; P. H. Michel, Fresques romanes des églises de France, sl. 31, 35. Pariz 1949; M. Hauttmann, Die Kunst des Frühenmittelalters, sl. na str. 674. Berlin 1937.

12. H. Focillon, o. c. sl. 36, 64; P. Deschamps—M. Thibout, La peinture murale en France, t. XXXVIII. Pariz 1951.; M. Hauttmann, o. c.; Catalan Art from the Ninth to the Fifteenth Centuries, t. LXXII, 125 London and Toronto 1937.



12. Sv. Vid s vatrom na fresci u Srimi

sred obraza,¹³) krilati dugi nabor sred čela¹⁴) njihova odjeća i njeni nabori, isticanje obrisa (Konturmalerei) nad modeliranjem, zatim bijelim točkicama, t. zv. biserom, obrubljeni svetokruzi, donji rub odjeće, pa i čitav okvir kompozicije,¹⁵) jednako kao i završni ukras stiliziranog lišća na dnu,¹⁶) te konačno i oblik slova, sličan onima na Radovanovu portalu iz 1240. godine,¹⁷) odavaju jasno romanički stil sa kraja XII. ili početkom XIII. stoljeća. Stoga sv. Juraj nije ni prikazan kao vitez u borbi sa zmajem, jer ta legenda potiče tek iz XII.—XIII. stoljeća.¹⁸)

Bizantinski upliv se jasno ispoljava ne samo na grčkim inicijalima Marijina i Kristova imena, već i u položaju ruku, u stavu, u grumenastoj kosi svetaca, te u njihovoj odjeći dostojanstvenika sa bizantinskog dvora, u koju se i kod nas u doba romaničkog stila oblačilo svece¹⁹) i koja je krajem XII. stoljeća postajala sve rjeđa.

Sve oznake tih likova, a osobito njihova lica sa velikim očima i rumenim mrljama na obrazu, podsjećaju na evropsko zidno slikarstvo XII. stoljeća, i to više na francuske²⁰) negoli na talijanske romaničke freske tog i XIII. stoljeća.²¹) Svijetla pozadina ove freske

13. A. Grabar, *Peintures murales* u knjizi *La peinture romane du onzième au treizième siècle*, str. 38, 39, 45, 75, Ed. Skira. Pariz 1959.; A. Deanović, *Romaničke freske u sv. Krševanu, Zadar*. *Peristil* II. str. 121, t. XIII, XVII, XIX. Zagreb 1957; A. Deanović, *Ranoromaničke freske u opatiji sv. Mihovila nad Limskom Dragom*. *Bulletin Instituta za likovne umjetnosti*, IV, br. 9—10, str. 18, sl. 12. Zagreb 1956.

14. P. Deschamps—M. Thibout, o. c. t. XXVI, LX (3), LXI (2), LIX; G. Agnello, *L'architettura bizantina in Sicilia*, sl. 19, 20. Firenze 1952.

15. A. Deanović, o. c. (*Bulletin*), sl. 4, 6; A. Deanović, o. c. (*Peristil*), str. 117; H. Focillon, o. c., sl. 1, 8, 13, 14, 16—26, 68, 72, 118, 120; P. H. Michel, o. c. t. 8, 45, sl. 31, 35; F. Fosca, *L'art roman en Suisse*, sl. 59. Genève 1943; W. Frodl, Fr. Walliser, E. Frodl-Kraft, *Die romanischen Wandgemälde in der Stiftskirche am Nonnberg in Salzburg*. *Österreichische Zeitschrift für Kunst und Denkmalpflege* X, Heft 3/4, sl. 123, 124. Wien 1959; A. Morassi, *Storia della pittura nella Venezia Tridentina*, sl. 58; G. Agnello, o. c.

16. P. H. Michel, o. c. t. 64; VI. Petković, *La peinture serbe du moyen âge II*, t. CLV, CLIX. Beograd 1934.

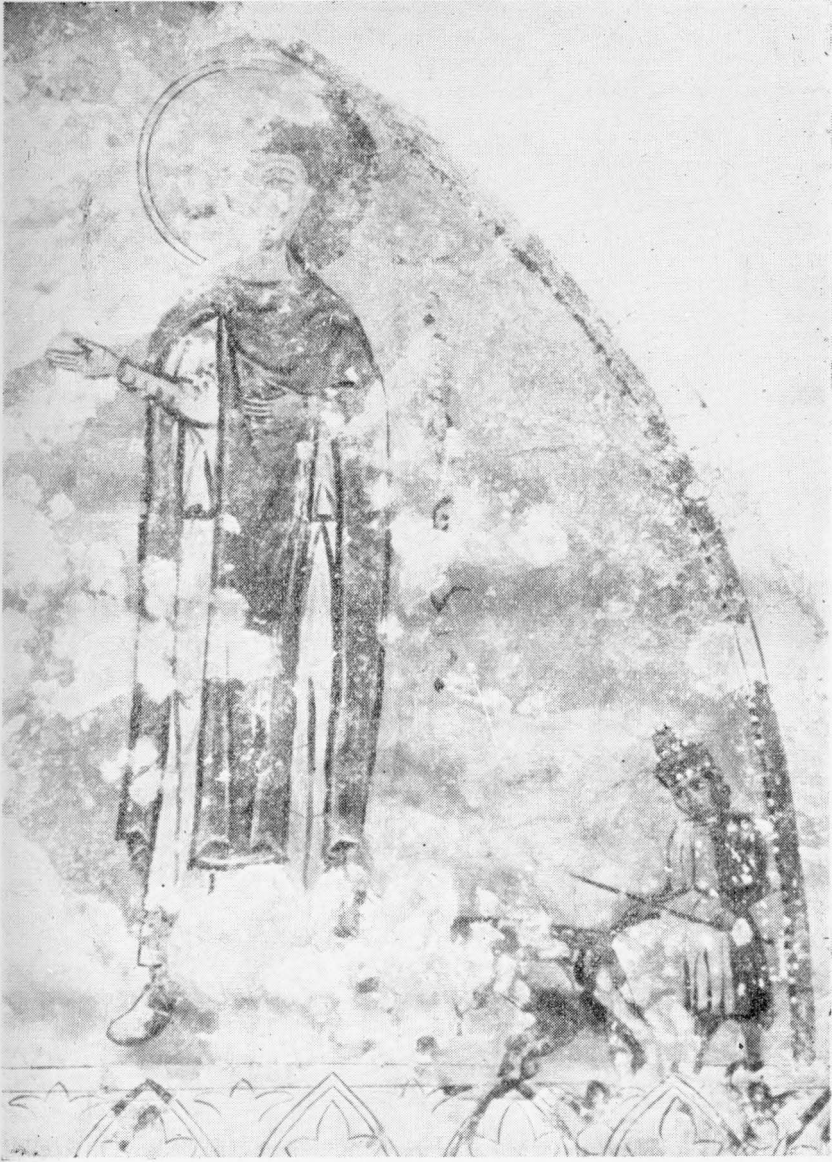
17. P. Deschamps — M. Thibout, o. c. t. XII; T. G. Jackson, *Dalmatia the Quarnero and Istria II*, sl. 47. Oxford 1887.

18. *Der Grosse Herder, Nachschlagewerk für Wissen und Leben*, V. Band, 273. Freiburg im Breisgau 1933; Lj. Karaman, *Crkvice sv. Mihajla kod Stona*, *Vjesnik Hrvat. arheol. društva*, str. 97. Zagreb 1928.

19. C. Cecchelli, *Zara, Catalogo delle cose d'arte e di antichità*, sl. na str. 49. Rim 1932.; C. Fisković, *Nekoliko neobjelodanjenih skulptura u Splitu. Serta Hoffilleriana*, t. XLV. Reljef je premješten poslije rata u crkvicu sv. Mikule na Stagnji u Velom Varošu u Splitu. Zagreb 1940. Rub košulje s iskrižanim ukrasom, vidi VI. Petković, o. c. t. LXII, sl. 30; *Srebro i zlato Zadra*, predgovor M. Krleža, t. 4. Zagreb.

20. Uporedi H. Focillon, o. c.; P. H. Michel, o. c.; P. Deschamps — M. Thibout, o. c. passim.

21. P. Toesca, *Gli affreschi del duomo di Aquileia, Dedalo VI*, sv. 1, str. 55. Milano 1925; A. Morassi, o. c. passim.



13. Sv. Juraj s oračem na fresci u Srimi

također govori o uplivu sjevernjačkog zidnog slikarstva, na njenog nepoznatog autora. Njenom datiranju može poslužiti i romanički stil crkvice, koji ne može biti stariji od XII. stoljeća, kada se u Dalmaciji zidalo u romanici.



14. Orač u narodnoj nošnji na fresci u Srimi

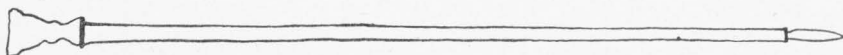
Vrsnoća ovog majstora nije osobita. Njegovi su likovi u cjelini rustični i neplastični. Ali u bolnom izrazu Marije, u živosti Kristova pokreta i seljakova pogleda, u živom koračanju volova, u osjeñivanju lica, pa i u vitkosti slova, osjeća se sigurnost i sloboda njegovih poteza, koja nije dosljedna, jer između vitke Jurjeve desnice i nespretne i kratke Vidove ljevice postoji očita razlika. Mala Kristova noga je najplastičnije naslikani detalj; dobila je u prostoru pun volumen postepenim prikazivanjem prstiju. Kompozicija je

jasna i svojim središnjim položajem dominira u prostoru crkve, kojoj oba oranta pojačavaju svečani ugođaj crkvenog obreda. Svećtački likovi su neodređeni, imaju stereotipne pokrete u hijeratičkoj ukočenosti, ali se realistično gledanje slikara otkriva u prikazu se-



15. Kapa seljaka na fresci u Srimi

ljaka, koji je obučen u haljetak romaničke epohe²²⁾ i ima kapu na glavi, koja ponešto naliči kapama šiljasta vrha na Radovanovu portalu i u trogirskim minijaturama.²³⁾ Ručica rala je svinuta kao obično na primorskim ralima.²⁴⁾ Ostan s crnim željeznim šiljkom na vrhu, a polukružnom potkom na drugom širem kraju, naliči onima na našem primorju, osobito u susjednom Trogiru,²⁵⁾ s kojima se čisti zemlja sa rala, ali i podbadaju i gone volovi, upravo kao na ovoj fresci. Slikar se, dakle, u tim pojednostima držao vjerno onoga, što je vidio u prirodi. Nije isključen ni njegov dodir sa minijaturama s obzirom na pojedinačno tretiranje nabora Kristove košuljice, seljakove nošnje²⁶⁾ i vjernog prikaza ostana. Vatra sv. Vida



16. Ostan orača na fresci u Srimi

također pokazuje njegovo dobro zapažanje; naslikao je plamen u dva tona, u žutom i u crvenom.

Po arhaičnosti prizora i po mješavini bizantinskih i zapadnjačkih motiva moglo bi se kazati, da je to neki lokalni majstor. Vjerojatno je bio Hrvat, jer je ime sv. Vida ispisao u našem obliku,

22. J. Ruppert, *Le costume I*, fig. 84. Pariz 1931; C. Fisković, *Radovan, portal katedrale u Trogiru*, t. 49. Zagreb 1951; Vl. Petković — Đ. Bošković, *Dečani*, t. CLXXII. Beograd 1941; H. Folnesics, *Illuminierten Handschriften in Dalmatien*, str. 17, sl. 10. Leipzig 1917.

23. C. Fisković, o. c. (22) t. 23; H. Folnesics, o. c. str. 92, sl. 87.

24. B. Bratanić, o. c. sl. 5—9.

25. *Ibid.* sl. 37/4, str. 88.

26. Obučen je u dvobojno odijelo kao na splitskim minijaturama iz XII. stoljeća; Folnesics, o. c. str. 102, sl. 108; D. Kečkemet, *Romaničke minijature u Splitu*. Peristil II, t. XXIV, 4, XXV. Zagreb 1957.

koji se inače javlja u pisanim zadarskim²⁷⁾ i šibenskim sredovječnim spisima.²⁸⁾ Vid se kao mučenik prikazuje obično s mladicom paome, ali je ovdje kao zaštitnik protiv požara i groma naslikan uz vatru stiliziranu kao na francuskim freskama iz XII.—XIII. stoljeća, poput travke dugih vlati.²⁹⁾

Neobičan je lik i sv. Jurja nenaoružanog, bez oklopa i konja, jer on se obično prikazuje kako ubija zmaja, ali ipak, iako rijetko u starijoj umjetnosti, naslikan je kao orant, stojeće u dugoj odjeći.³⁰⁾ B. Fučić mi javlja da je u istarskoj crkvi sv. Jurja u Plominu našao reljef sveca prikazanog u tunici bez zmaja, a u crkvi sv. Jurja kraj Vrbnika na Krku iz XII—XIII st. svečev lik sa grančicama u rukama.

Još je neobičniji motiv orača naslikanog sa volovima uz sv. Jurja, koji se inače skoro redovito prikazuje uz svladanog zmaja. Motiv orača u sredovječnom, pa i u romaničkom slikarstvu nije nepoznat, ali se javlja u minijaturama,³¹⁾ na freskama³²⁾ i u reljefima³³⁾ biblijskih prizora, prikazima čovječjeg rada tokom godišnjih mjeseci³⁴⁾ ili pak pojedinih legendi³⁵⁾ u doba romaničkog stila, a i ranije. Oranje na fresci Srime nije ni prizor iz biblije, niti kalendara. Moglo bi se, dakle, pretpostaviti, da je tu prikazan neki seljak zaslužan za gradnju crkvice, koji se zvao Juraj, pa je kao donator naslikan uz svoga zaštitnika.

Ta pretpostavka je manje vjerojatna, jer se darovatelj obično prikazuje u klečećem stavu bez oznake svoga zanimanja, te bih rekao, da je seljak tu naslikan pri oranju, jer je upravo sv. Juraj

27. K. Jireček, *Die Romanen in Städten Dalmatiens während des Mittelalters II*, str. 64. Wien 1903.

28. M. Zjačić, *Spisi šibenskog notara Slavogosta*. Starine JAZU knj. 44, dokumenat 56. Zagreb 1952. Upravo je svećenik Disman sin Vidošev bio posjednik imanja u Srimi.

29. Wetzler und Welte's *Kirchen Lexikon XII Band*, 1022; *Lexikon für Theologie und Kirche X Band*, 659, Freiburg I. B. 1938. Vidov kult je bio u XIV. stoljeću poznat i u Šibeniku. Iz toga je vremena zapuštena svečeva crkva gotičkog stila u Sajenici. Zjačić, o. c. dokumenat 87.

Slično stiliziranu vatru vidi se na francuskim freskama iz kraja 12. i početka 13. stoljeća. Na fresci svečeva mučenja u apsidi kapele samostana Saint Gilles u Montoire — sur Loire, u prikazu Veljače u Chapelle de Pritz u Laval-u (Mayene) i u fresci kripte crkve Notre Dame, čije se kopije nalaze u muzeju francuskih spomenika na Trokaderu u Parizu.

30. F. Cabrol — H. Leclercq, *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, sv. VI, str. 1028. Pariz 1924.

31. E. Sandberg Vavalá, *Turone miniatore*. *Dedalo X*, sv. 1, str. 31. Milano 1930; *Le Haut Moyen Age du quatrième au onzième siècle t. na str. 102*. Ed. Skira. Geneve 1957.

32. A. Morassi, o. c. sl. 167; Đ. Bošković — Vl. Petković, o. c. t. CCLV.

33. A. Venturi, *Storia dell'arte italiana IV*, sl. 366. Milano 1906.

34. Volavka Vojtčeh; Praga, str. 26. Praga 1948.

35. Na drvenom antependiju iz XIV. stoljeća iz Artete. Muzej u Barceloni, br. inv. 4368.

bio smatran zaštitnikom orača, budući da njegovo ime na grčkom znači obrađivač zemlje.³⁶⁾

Kod nas su stoga bili odavnine poznati narodni običaji i svečanosti o Jurjevdanu kao stočnom blagdanu vezanom uz poljoprivredu. Tog dana se prvi put stoka izvodila na pašu. Taj običaj se nadovezao vjerojatno na antičke palilije, jer naše Jurjevo pada u isti dan, 23. travnja, kao i taj rimski pastirski blagdan. Još se i danas u hrvatskim sjeverozapadnim krajevima na Jurjevo rogata stoka ovjenčava vijencem proljetnog cvijeća i bilja.³⁷⁾ Poznat je i stari slavenski običaj, da na Jurjevo, na pr. u Ukrajini, djevojke pjevajući obilaze zasijana polja, pale vatre i dijele u uzoranom polju kolač, a kod nas u Hrvatskoj kod jurjevskih ophoda nosi se raženo klasje, a u pjesmama, koje se tog dana pjevaju, spominju se žitarice i

Sveti Juraj vitez božji
Ki nam čuva vinske gore,
Vinske gore, krušno pole.

Običaji o Jurjevu podsjećaju i na staroslavensko božanstvo Jarila, za kojega se vjerovalo, da će ondje gdje stupi nogom žito napredovati, jednako kao što se pjeva i u Hrvatskoj:

Kuda Jura odi, tuda polje rodi.³⁸⁾

Vjerojatno je, dakle, da se odjeci tih drevnih vjerovanja vide i u ovoj staroj fresci u Srimi, gdje tih običaja danas nema, ali nije isključeno da ih nije u davniini bilo, jer se i tu blagoslov polja vrši na dan sv. Marka, dva dana poslije Jurjeva.³⁹⁾ Svakako, i bez toga svetac je nad poljima Srime, gdje su ljudi odavna orali i brinuli se da u primorskom kršu sačuvaju svoje poljske usjeve, mogao biti čašćen kao zaštitnik poljoprivrede, pa stoga i nije prikazan kao ratnik, koji ubija zmaja, već kao zaštitnik težaka.

Freske u Srimi su značajne, jer popunjavu tanki inventar dalmatinskog zidnog slikarstva i to u šibenskom kraju gdje dosada nije bilo nađeno. Potpuno se one još ne mogu povezati s ostalim roma-

36. L. Réau, *Iconographie de l'art chrétien III. Iconographie des Saints II G-O*, str. 57. Pariz 1958; *Lexikon für Theologie und Kirche IV*, str. 391. Freiburg i B. 1932.

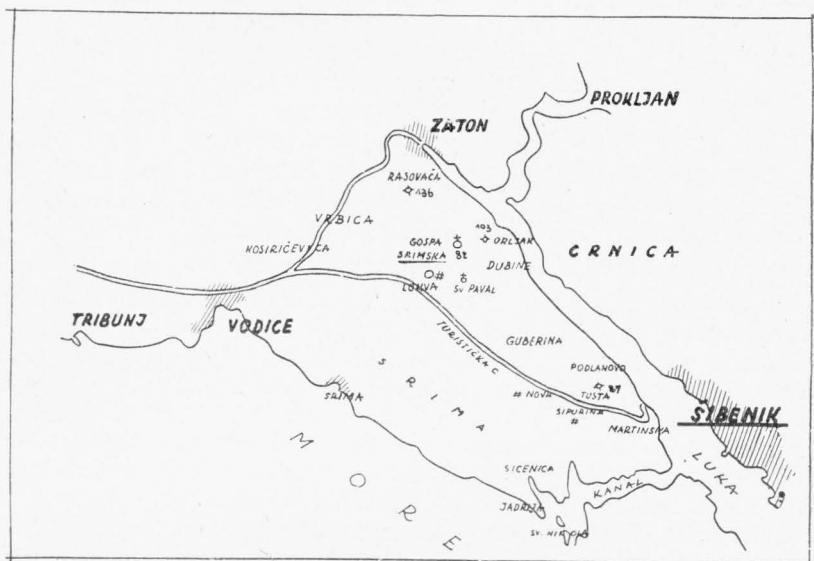
37. M. Gavazzi, *Godina dana hrvatskih narodnih običaja I*, str. 41, 42. Zagreb 1939.

38. V. Huzjak, *Zeleni Juraj*, str. 7, 22, 23, 24, 39. Zagreb 1957.

39. Stošić (o. c. str. 23) piše da se vrši na mali Uskrs, ali se u Srimi danas polje blagosilje na Markovo. U šibenskom Gradskom muzeju čuva se Stošićev rukopis »Sv. Juraj mučenik i vitez«, u kojemu se spominju i Jurjevski običaji. Pisac nabraja preko desetak crkvića posvećenih sv. Jurju u šibenskoj biskupiji. D. Domančić me upozorio, da se u arhivu Župnog ureda u Slivnu kraj Imotskoga čuva rukopis »Običajnik iz 1785. g.« u kojemu je na strani 5 pročitao slijedeće: Na Jurjev dan čini se blagosov polja parvo mise, i čini se na gornju stranu carkve kako znadu seljani. Daklem na Jurjevo diže se za blagosov, procesion iz carkve, u kome se nosi veliki križ i ide naprid, mali duplir, male troice i voda blagosovljena. Na sv. Marka ne ide procesion iz carkve niti se zvonu...

ničkim freskama u Dalmaciji i u Istri. Stonske su ranije, a zadarske iz crkve sv. Krševana, koje se datiraju u XII. i XIII. stoljeće, su po svojoj vrsnoći bolje od njih. Ne može ih se povezati ni sa onima u zvoniku crkve sv. Marije zadarskih benediktinki, koje se datira u početak XII. stoljeća,⁴⁰⁾ pa ni s onima u apsidi zadarske katedrale, jer su rustičnije od njih, kao ni s freskom u Humcu na otoku Braču iz kraja XIII. stoljeća,⁴¹⁾ iako pripadaju istom romaničkom stilu. Njihova pojava je stoga pri početnom proučavanju naših primorskih i uopće romaničkih fresaka još dragocjenija.

Cvito FISKOVIĆ



Srima i okolica

40. Lj. Karaman, Pregled umjetnosti u Dalmaciji, str. 44. Zagreb 1952.

41. D. Domančić, Sredovječna freska u Donjem Humcu na Braču. Prilozi povijesti i umjetnosti u Dalmaciji br. 10, str. 84. Split 1956.